

Sven Danielsson

Hägerströms huvudargument

I Hägerströms installationsföreläsning 1911 *Om moraliska föreställningars sanning* finns ett resonemang som sägs direkt visa att i själva föreställningen om ett böra, om ett handlande såsom i högsta grad värdefullt alls icke ligger något medvetande om objektivitet.

Resonemanget är av allt att döma avsett som föreläsningens huvudargument för vad som senare kom att kallas värdenihilismen, och lyder i sin helhet (Mautners utgåva sid 41-42): Kant säger enstädes, att plikten erbjuder sig för oss, blott såvitt vi handla eller stå i begrepp att handla. Det ligger däri den tanken, att plikt finnes för oss, endast såvitt det, vartill vi finna oss förpliktade, är ett verkligt eller möjligt motiv för handlande. Men däri är åter inneslutet, att det måste hos oss väcka intresse. Detta är otvivelaktigt sant.

Stå vi blott kallt iakttagande inför oss själva, dvs i verkligheten intresserade icke för det iakttagna utan för undersökningen av detsamma, vad kunna vi då upptäcka? Vi konstatera bland en mångfald andra företeelser en plikt känsla i förbindelse med ett värdeomdöme och ett direkt intresse för ett visst handlande. Men allt detta skänker på intet sätt något annat än ett visst slags psykiskt skeende. Detta att handlandet bör ske hör icke alls till det, som vi kunna upptäcka hos oss. Den skarpaste analys av vad som föreligger bringar icke något sådant i dagen. Eller vi undersöka på liknande sätt en viss handling. Vi kunna konstatera, att den väcker den starkaste lust eller det starkaste begär, eller att den för till min egen och andras lycka. Vi kunna, låt oss fingera möjligheten, upptäcka att den är bjuden av en gud eller vårt osinnliga väsen. Men varje försök att ur det givna sakläget få fram, att den verkligen i högsta grad är värd att företaga, är dödsdömt. Något böra eller högsta värde kan icke på sådan väg upptäckas, därför att om vi stå likgiltiga inför oss själva och våra handlingar, blott betraktande, så kunna blott faktiska förhållanden konstateras.

Men däri, att något är, kan alls icke ligga att det bör vara. Att något skulle vara bättre än något annat, blir för den likgiltige åskådaren meningslöst. Men vänd om situationen! Vi stå i begrepp att handla, och olika motiver göra sig gällande. Nu får det strax en mycket bestämd mening för oss detta, att vi bör handla på ett visst sätt. Här stå vi icke längre likgiltiga inför oss själva och våra handlingar, utan taga en viss ställning till det givna. För oss i denna position betyder verkligen ett högsta värde något.

Observera nu, att såvitt vi mena, att något verkligen förhåller sig så eller så, att sanning föreligger, mena vi ock, att det är så alldeles utan hänsyn till vår subjektiva ställning till saken, våra känslor eller intressen vis a vis densamma. Konsekvensen måste då vara, att i den moraliska föreställningen såsom sådan mena vi alls icke, att börat verkligen tillhör handlingen. Däri skulle ligga, att det gäller utan hänsyn till någon som helst subjektiv ställning till saken. Men det vore meningslöst.

I standardverket på detta område, Bo Peterssens gedigna *Axel Hägerströms värdeteori* sammanfattas resonemanget på följande sätt (sid 113):

- (1) För att en värdering skall föreligga hos en person är det nödvändigt att en viss känsla föreligger hos honom.
 - (2) För att ett omdöme skall föreligga hos en person är det inte nödvändigt att en känsla föreligger hos honom.
-
- (3) En värdering är inte något omdöme.

Lösryckt ur sitt sammanhang är premissen (1) kanske inte alldeles klar, men vad Petersson avser är säkert att det för varje värdering finns en viss känsla som är sådan att om känslan inte hade förelegat så hade inte heller värderingen förelegat.

Att slutsatsen i denna rekonstruktion har samma innebörd som den av Hägerström explicit eftersträvade, alltså den att "i föreställningen om ett handlande såsom i högsta grad värdefullt alls icke ligger något medvetande om objektivitet", är kanske inte heller utan vidare uppenbart. Men det blir begripligt och klart om man kommer i håg att ett "omdöme" i Hägerströms terminologi - som Petersson utrett - är en psykisk akt i vilken något som kan existera oberoende av akten i fråga uppfattas som verkligt och icke blott möjligt.

Slutsatsen (3) följer uppenbarligen ur premisserna (1) och (2), och båda dessa premisser finns det väl goda skäl att tro att

Hägerström accepterade. Sätillvida är det fullt klart att Petersson har presenterat ett Hägerströmskt argument.

Ändå kan man känna sig tveksam till Peterssens analys. Finns verkligen just de här premisserna i just den här texten? Och lämnar inte Peterssens analys obesvarade en del frågor som naturligen infinner sig vid läsningen av det aktuella stycket? Som t.ex.dessa:

Hur kan den blott kallt iakttagande konstatera ett direkt intresse hos sig för en handling? Om han har ett direkt intresse för en handling, är han då blott kallt iakttagande? Borde det inte för den generellt likgiltige framstå som *sant* att *allt är lika bra*, och är inte *det* en värdering?

Varför är det *meningslöst* för den likgiltige att något skulle vara bättre än något annat? Varför inte *falskt*?

Jag skall här föreslå en annan läsning av Hägerströms huvudargument, en läsning som, menar jag, har bättre, om än ingalunda oproblematiskt, stöd i texten, och som dessutom besvarar dessa frågor.

1

Av den första premissen kan man i texten helt tydligt urskilja åtminstone en lite uttunnad version, som säger att till varje värdering som innebär att något bör ske, finns en känsla utan vilken värderingen i fråga inte skulle ha förelegat. För vi uppfattar enligt Hägerström något som plikt bara om det väcker intresse hos oss. Och man torde utan vidare kunna anta att han resonerade på samma sätt om värderingar som innebär att något är bra eller dåligt. Men hur är det med åsikten att något inte är bättre än något annat? Är det en värdering enligt Hägerström? Om svaret är ja, omfattar inte då också den blott kallt iakttagande en värdering, nämligen den att ingenting är bättre än något annat, och skall det då inte, ifall Hägerström verkligen omfattar (1), enligt honom finnas en viss känsla, rimligen då en av likgiltighet, som hos den blott kallt iakttagande är en nödvändig betingelse för värderingen i fråga?

Man kan kanske säga att det finns åtminstone två olika möjliga sätt att uppfatta "den blott kallt iakttagandes" natur, nämligen dels som den som inte tar ställning i värdefrågor, dels som den som har en känsla eller attityd av likgiltighet. Enligt den förra uppfattningen är man blott kallt iakttagande i förhållande till det man betraktar om man inte tar ställning till frågor om det betraktades

värde. Enligt den tolkningen är det klart att ingenting är bättre än något annat för den generellt blott kallt iakttagande - men det bör då tilläggas att det för *denne* kallt iakttagande rimligen inte heller är så att något *inte* är bättre än något annat, för om det om något gäller att det enligt iakttagaren inte är bättre än något annat har han ju tagit ställning i en värdefråga. Enligt den senare uppfattningen är det däremot inte självklart att den blott kallt iakttagande, dvs den som har känslan av likgiltighet eller intar den likgiltiga attityden, inte omfattar någon värdering. Man skulle väl kunna hävda att det tvärtom förefaller troligt att han om två givna ting skulle omfatta den värderingen att det ena inte är bättre än det andra. Inte heller är det ju självklart att den i denna mening blott kallt iakttagande inte skulle hålla något för bättre än något annat. Men att det faktiskt förhåller sig så, att den som känslor- eller attitydmässigt är likgiltig inför x och y inte håller x för bättre än y är, menar väl Hägerström, tydligt för den som, rimligen då väsentligen via introspektion, undersöker saken.

Peterssens första premis är alltså klart belagd i texten i den mån den gäller "positiva" värderingar. Om negationer av värderingar inte skall uppfattas som värderingar är saken därmed klar. Och om negationer av värderingar skall uppfattas som värderingar är det ett skäligen obetydligt tillägg till det i texten klart utsagda som behöver suppleras.

2

Den andra premisen i Peterssens rekonstruktion är betydligt svårare att belägga. För vad Hägerström i det citerade stycket säger är väl inte att om ett visst omdöme föreligger hos en person, så föreligger det omdömet oberoende av personens känslor eller attityder, utan snarare att det som i ett omdöme hävdas föreligger där hävdas föreligga oberoende av personens känslor eller attityder. Och det förra följer ju inte av det senare.

Vad Hägerström hävdar förefaller alltså i stället för (2) snarare vara:

- (4) Om man menar att något är verkligt, så menar man att det skulle vara verkligt - även om man hade andra inställningar till det än dem man nu faktiskt har.

Och frågan är på vilket sätt detta kan vara en del av ett argument för att värderingar inte är omdömen. För att med hjälp av (4)

uppnå den önskade slutsatsen skulle vi behöva något i stil med:

- (5) Om man menar att något har ett visst värde, så menar man inte att det skulle ha detta värde även om man hade andra inställningar till det än dem man nu faktiskt har.

Detta antagande förefaller inte särskilt rimligt. Det tycks ofta högst plausibelt att anta att den som hävdar att något är bra, t.ex., menar att detta förhållande inte är beroende därav att han själv menar att det föreligger. Och oavsett hur därmed faktiskt förhåller sig, så är det inte lätt att se att Hägerström i den föregående texten skulle ha gett något argument för att vi i värderingen inte hävdar att något gäller oberoende av vår attityd - vad som har argumenterats för är ju premiss (1), som säger att värderingens *förekomst* inte är oberoende av känslans förekomst.

Kort sagt: I texten kan premisserna (1) och (4) någorlunda klart beläggas, men ur dem följer inte den önskade slutsatsen (3). Ur (1) och (2), liksom ur (4) och (5), följer den önskade slutsatsen, men för (2) och (5) finns det inga bra belägg i texten.

Man kan kanske också tycka att premiss (2) inte är så lyckad som del av ett argument för värdenihilismen. (2) är lite för stark, kunde man mena: Det samband mellan känslor och värderingar som faktiskt finns kunde ju tänkas bestå däri att värderingar vore omdömen som med (psykologisk) nödvändighet åtföljdes av vissa känslor. Då vore väl (2) falsk, även om det som man väl främst läser in i (2) vore sant, nämligen att omdömen inte är, eller *i sig* involverar, eller bygger på, eller förutsätter, känslor.

3

Eller finns det kanske i den tidigare delen av resonemanget något mer än premiss (1) som är av vikt för argumentet?

Noga taget säger Hägerström inte bara att ingenting är bättre än något annat för den likgiltige, utan att det för den likgiltige är *meningslöst* att något skulle vara bättre än något annat. Kanske vore det värt att försöka ta detta på allvar.

Kanske vill Hägerström inte bara hävda att den blott kallt iakttagande inte *menar* att något är bättre än något annat, utan att den blott kallt iakttagande inte ens kan *föreställa sig* något som bättre än något annat. Det vore ju en rimlig innebörd hos tesen att det för den likgiltige är *meningslöst* att något skulle vara bättre än något annat, särskilt om man, som Hägerström, har en starkt

psykologiskt orienterad meningsteori. Om den likgiltige inte kan föreställa sig hur något skulle vara om det vore bättre än något annat så har "bättre än" ingen mening för honom.

Då ligger det ingenting orimligt i att den kallt iakttagande hos sig konstaterar ett direkt intresse för ett visst handlande. För vad som beskrivs här är då inte någon sorts allmän inventering av den blott kallt iakttagandes psyke, utan vad som beskrivs är den blott kallt iakttagandes fåfänga försök att föreställa sig en handling som plikt. Han försöker föreställa sig hur handlingen skulle vara om den vore en plikthandling. Och han kan då, menar Hägerström, föreställa sig t.ex. ett direkt intresse hos sig för handlingen. Men det är något annat än handlingens plikt-karaktär. Och han kan föreställa sig att han känner den starkaste lust eller det starkaste begär. Det är fortfarande något annat än värdet hos det som han försöker föreställa sig som värdefullt. Hur han än försöker så kan han inte, så länge han förblir blott kallt iakttagande, föreställa sig *värdet*. (Märk att om han föreställer sig handlingen med några nya egenskaper som han nu faktiskt gillar, så är han inte längre blott kallt iakttagande gentemot handlingen.)

Den intresserade, däremot, har inga oöverkomliga svårigheter att föreställa sig handlingen som plikt eller något som värdefullt.

I stället för (1) skulle vi alltså betrakta:

- (6) En värdering har inget innehåll som man kan föreställa sig oberoende av vilken subjektiv inställning man har till saken.

Och den resterande premissen, som skulle uttryckas i textens allra sista stycke, skulle vara:

- (7) Ett omdöme har ett innehåll som man kan föreställa sig oberoende av vilken subjektiv inställning man har till saken.

Ur (6) och (7) följer uppenbarligen (3). Men det måste medges att det inte är alldeles klart att tesen (7) verkligen finns i texten. Ett alternativ är kanske att säga att vad som står i texten är att omdömen, verkligmenanden, är av strukturen "detta är objektivt verkligt" (där "objektivt" betyder "oberoende av subjektets inställning") och att argumentet tyst förutsätter att vad som kan vara objektivt verkligt också kan föreställas oberoende av subjektets inställning till saken. Därmed vore vi åter framme vid tesen (7), som, tror jag, i alla händelser är en tes som Hägerström faktiskt omfattade.

Hägerströms huvudargument för värdenihilismen är ett originellare argument i min tolkning än i Peterssons. Medan det är - eller blev, skulle man kanske säga för att upprätthålla det historiska perspektivet - ganska vanligt med emotivister som hävdar, och drar slutsatser av, att man inte kan tro att något är värdefullt utan att ha en viss känsla eller attityd, så vet jag ingen annan som pekat på att man inte ens kan föreställa sig något som värdefullt utan att ha en viss känsla eller attityd. Medan det förra förhållandet (om det nu *är* ett faktum) skulle kunna förklaras som ett psykiskt fenomen som är förenligt med tanken att värderingar är omdömen - värderingar kunde ju vara en sorts omdömen som av psykologisk nödvändighet åtföljs av vissa känslor och attityder - så är det senare ett mer direkt argument för att värderingar inte är omdömen. Vi kan nämligen, enligt Hägerström läst på detta sätt, inte identifiera något som skulle vara *innehållet* i värderingsomdömet men skilt från känslorinnehållet.

Men är Hägerströms argument, givet att det ser ut som jag hävdar att det ser ut, ett bra argument?

Det beror i hög grad på om den roll han tillskriver möjligheten att föreställa sig det ena och det andra, är rimlig. Som t.ex. Wedberg framhållit, spelar antaganden om möjligheten att göra sig en åskådlig föreställning ofta en avgörande roll i Hägerströms argument, och är min tolkning av denna text riktig så är den ett utmärkt exempel på det. Teserna (6) och (7) handlar båda om sådana möjligheter.

Och av de båda teserna (6) och (7) är väl den senare den som ligger närmast till hands att avvisa. Den förefaller inte särskilt plausibel som generellt antagande. Å andra sidan är det väl tesen (6) som är den intressantare. □

Litteratur

Axel Hägerström: *Moralfilosofins grundläggning*. Utgiven av Thomas Mautner, Uppsala 1987. Bo Petersson: *Axel Hägerströms värdeteori*. Uppsala 1973.